

Venezia պալատին մէջ, 1968 Յունիս 10-30ին: Հրատարակչները զայն կը ներկայացնեն իբր առաջին վաւերացումները հայ միջնադարեան ճարտարապետութեան որոնումի գործին մէջ, որուն ձեռնարկած է Հոռմի Համալսարանի Գեղարուեստի Պատմութեան Հաստատութիւնը, գործակցութեամբ Հայաստանի Գիտական Ակադեմիայի Արուեստից մասնաճիւղին:

Այս ինքնատիպ ձեռնարկը, որուն կը նախագահէ Prof. Géza de Francovich, տնօրէնը Հոռմի Համալսարանի Արուեստի Պատմութեան Հաստատութեան, իբր ընդհանուր վերնագիր՝ կը կրէ հետեւեալը. «Պրպտումներ եւ նպաստներ Հայաստանի միջնադարեան ճարտարապետութեան պատմական եւ քննական ուսումնասիրութեան»:

Վերոյիշեալ ցուցահանդէսն ու գրախօսուած հատորին հրատարակութիւնը, հոգացած են ճարտարապետներ Tommaso Breccia Fratadocchi, Enrico Costa, Paolo Cuneo, որոնք երկու անգամ մասնաւոր գիտական ճամբորդութիւններ կատարած են գէպի Սովետական Հայաստան, Թրքահայաստան եւ Պարսկահայաստան:

Հատորին հրատարակութիւնը եւ ցուցահանդէսը, բացի իտալական Որոնումի Ազգային Խորհուրդէն (Consiglio Nazionale delle Ricerche) վայելած է նաեւ Կիւպէնիկեան Հաստատութեան նիւթական աջակցութիւնը:

Գիրքին ներկայացումին մէջ Prof. Géza de Francovich կը յայտնէ թէ իր նախագահութիւնը վայելող այս ձեռնարկը, ծրագիրն ունի կազմակերպել գիտական ուրիշ արշաներ, վերոյիշեալ վայրերը, «ուր հետաքրքրական անակնկալներ վերապահուած են». արդարեւ, անոնք արդէն իսկ յայտնաբերած են բոլորովին անծանօթ քանի մը եկեղեցիներ ու վանքեր (Թրքահայաստանի մէջ), Hogots, Soradir, Zibini, Moujoumbar:

Դժուարութիւններն ու անակնկալները բազմաթիւ էին, կը գրէ հեղինակը: Եր-

բմն ուրախ՝ երբ ամայի տարածութիւններ եւ դժուարամերձ բարձունքներ մազըլցելէ ետք, փնտռուած յուշարձանը կ'ուրուագծուէր՝ սքանչելահարաշ տեսարաններու խոր լուծեանը մէջ: Յաճախ տխուր՝ երբ փնտռուած յուշարձանէն ոչինչ մնացած կ'ըլլար...»:

Fernando de Maffei, 13 էջերու մէջ (11-23), համառօտ, բայց փաստարկուած պատմականը կը կատարէ հայ figurative քաղաքակրթութեան: Հայոց պատմութեան հիմնական թուականները յիշեցնելէ ետք՝ իտալացի ընթերցողին, կ'անցնի հայ արուեստին, կեդրոնանալով ճարտարապետութեան վրայ, ապա արձանագործութեան, հուսկ նկարչութեան եւ մանրանկարչութեան:

Herman Kh. Vahramian, ակնարկ մը տուած է (էջ 35-39) հայ միջնադարեան ճարտարապետներու եւ շինարար վարպետներու մասին. յատկապէս նկատելի ու տայ կարգ մը վարպետներու արձանագրած նշանները, որոնց կարելի է հանդիպիլ երբեմն մէկէ աւելի յուշարձաններու վրայ, ինչ որ Թորամանեան նկատած էր արդէն (Թորամանեան, «Նիւթեր հայ ճարտարապետութեան պատմութեան», 1942, էջ 162, 173, 269):

Հետաքրքրական յօդուած մը ունի Tommaso Breccia Fratadocchi (էջ 41-45) «Հայկ. միջնադարեան ճարտարապետութեան կրօնական եւ խորհրդանշական բաղադրիչ տարրերը», ուր ցոյց կու տայ թէ «Բրիտոնիկութիւնը խորապէս կը համապատասխանէ (հայութեան) հոգեկան ինքնաբոլոր պահանջներուն, որ առաջին անգամ ըլլալով կրօնքին մէջ կը դառնէր գոհացումը իր մտաւոր եւ միստիք պահանջներուն» (էջ 41). արդարեւ, կը հետեւցնէ յօդուածագիրը, հեթանոս Հայաստանը, երկար դարերու ընթացքին, չկարողացաւ ստեղծել քաղաքական եւ մշակութային անձնական դիմագիծ մը:

Fratadocchi աւելի առաջ տանելով իր անդրադարձութիւնները, շատ ինքնատիպ մեկնութիւն մը կու տայ հայ ճարտարապետութեան էութիւնը կազմող երկրա-

չափական ձեւերուն (համաչափ անկիւններ, կամար, շրջանակ եւն.). անոնց մէջ տեսնելով հայ ժողովուրդին ուսողական փայլուն կարողութիւններուն արտայայտութիւնը եւ հետեւաբար Հայոց մօտեցումը առ Աստուած, ոչ այնքան փոքր յուզումներով՝ այլ իմացականութեան բարձր ճամբաներով, մարմնաւորուած կառուցումի հայկական ինքնատիպ ոճին մէջ:

Paolo Cuneo ներածականը կը կատարէ հայկական ճարտարապետութեան (էջ 47): Թուականի կարգով կը յիշատակէ այն բոլոր հայ եւ օտար հեղինակները՝ որոնք զբաղած են Հայաստանի ճարտարապետական յուշարձաններով, սկսելով Ker Porterէն (1821) կը հասնի մեր օրերուն: Ապա կը թուէ հիմնական յատկանիշները, դարերու ընթացքին կատարուած յեղաշրջումները, եւ էջ 55էն սկսելով, առանձին գլուխ մը նուիրած է հայկական ճարտարապետութեան առաջին շրջանի մասին (Դ-է դար):

Cuneoի եւ իր խմբակի գլխաւոր արժանիքներէն մին պիտի մնայ, Վան եւ Ուր-նիքներէն մին պիտի մնայ, Վան եւ Ուր-միա լիճերու միջեւ, Պատմական Հայաստանի հարաւը գտնուող Սարատիր գիւղի (ներկայ Թիւրքիա), Ս. Էջմիածին եկեղեցիին յայտնագործութիւնը: Արդարեւ ատով, Cuneo վերջնականապէս լուծուած կը նկատէ Ս. Հռիփսիմէ-ոճի տաճարներուն հայկական ծագումին խնդիրը, քանի որ ցարդ Վրացիներն ալ կը ձգտէին իրենց վերագրել անոր հայրութիւնը:

Enrico Costa (էջ 61-72) շարունակելով Cuneoի նիւթը, մանրամասն կը նկարագրէ հայկական ճարտարապետութեան երգիչ հայկական ճարտարապետութեան երկրորդ շրջանը (Թ-ԺԴ), որուն կորիզը կը կազմէ Բագրատունիներու մայրաքաղաքը՝ Անի: Հոն է որ սկիզբ կ'առնէ եւ կը զարգանայ քաղաքային քաղաքակրթութիւն մը՝ որ թէեւ երկար չի տեւեր, բայց կը յաջողի հայ ճարտարապետական հանդէսը միջնադարին չափանիշի հասցնել: ճարը միջնադարին չափանիշի հասցնելէ հետեւ է նկատել Տրդատի նման ճարտարապետի տարողութիւնը, որուն այցը եւ գործունէութիւնը Բիւզանդիոնի մէջ,

հիմնական հետեւանքներ կ'ունենան ընդանդական ծիրէն ներս:

Հատորին 73րդ էջէն կը սկսի նոր բաժին մը, յատկացուած 100 եկեղեցիներու եւ վանքերու յատկապէս չափադրութիւններուն եւ նկարագրութիւններուն. ասոնցմէ մեծագոյն մասը քաղուած են ասոնցմէ հրատարակութիւններէ. սալոյս տեսած հրատարակութիւններ (թիւով ութը), կայն կան եկեղեցիներ (թիւով ութը), որոնց յայտնագործութիւնը, ինչպէս նաեւ չափադրութիւնը, կը պարտինք Հոռմի խմբակին:

Հուսկ կը յաջորդէ 212 լուսանկարներու ալպոմը, որոնցմէ 34 հատը քաղուած են հին եւ նոր հրատարակութիւններէ, իսկ մնացեալը ամբողջութեամբ լուսանկարած են իտալացի ճարտարապետներ եւ լոյս կը տեսնեն առաջին անգամ:

Այս հոյակապ հատորին ներկայացումը կատարելէ ետք, մեզի՛ իբր Հայ, ուրիշ բան չի մնար, եթէ ոչ ի խորոց սրտէ բանալ թուութիւններ կատարել մեր սիրելի իտալացի բարեկամներուն, որպէսզի փայլուն յաջողութեամբ հասնին իրենց առաջադրած նպատակին:

* * *

HAKHPAT - Documenti di architettura armena, N° 1. Documents of Armenian architecture, N° 1, Milano, 1968.

Երրորդը՝ որուն մասին կ'ուզեմ համառօտ կերպով անդրադառնալ, մենագրութիւն մըն է, իտալերէն եւ անգլիերէն լեզուներով, նուիրուած մեր հռչակաւոր վանքերէն՝ Հաղպատին (Ժ-ԺԳ դար). թէեւ ծաւալով փոքր, հազիւ 50 էջերէ բաղկացած, սակայն այս հրատարակութիւնը մեզի կը ներկայանայ շատ խնամուած ձեւով, բովանդակութեամբ, նկարներու ճաշակաւոր ընտրութեամբ եւ ընտիր տեղադրութեամբ:

Միւլանի Բագմարուեստից ճարտարապետական Մասնաճիւղի եւ Երեւանի Գիտական Ակադեմիային ներդաշնակ գործակցութեան արդիւնքն է և առաջին թիւն

է չարքի մը՝ որուն միւս թիւերը յաջորդաբար լոյս պիտի տեսնեն՝ նուիրում խաչքարերու, Սանահինի, Յովհաննա-վանքի, Սաղմոսավանքի, Գեղարդի:

Ճարտարապետներ՝ Արմէն Մանուկեան եւ Adriano Alpago Novello հեղինակներն են միադոյն եւ գունաւոր 52 նկարներուն՝ որ լոյս տեսած են այս մենագրութեան մէջ, խմբագրուած Յակոբիկ եւ Արմէն Մանուկեան եղբայրներու կողմէ:

Ակադեմիկոս Ստեփան Մնացականեան եւ ճարտարապետ Adriano Alpago Novello միասնաբար գրած են Հաղբատի մասին պատմաքննական տեսութիւնը (էջ 3-9):

Զարդարութիւնները, թիւով 23, կատարուած Յովհաննէս Յակոբեանի կողմէ, վերամշակուած են Favole - Roncai աշխատանոցին մէջ:

Այս ակնարկը ամբողջական պիտի չըլլար՝ եթէ քանի մը տող չդրուէր Միլան եւ Փարմա քաղաքներու մէջ տեղի ունեցած ցուցահանդէսներու մասին, որոնց նմանը շատ հաւանաբար Եւրոպան առաջին անգամ առիթը կ'ունենար դիտելու:

1967ի աշնան, ճարտարապետներ Adriano Alpago Novello, Յարութիւն Գաղանճեան եւ Արմէն Մանուկեան, երեքն ալ Միլանի Բազմարուեստից ճարտարապետական Մասնաճիւղէն, դիտական առաքելութեան կը մեկնին դէպի Հայաստան, հայրենի կառավարութեան հրաւէ-

րով: Անոնց քաղած առատ նիւթերուն, դիտական դասաւորումին եւ զեղարուեստական ձեւաւորումին առաջին պտուղը եղաւ այն դմայլելի ցուցահանդէսը՝ որ տեղի ունեցաւ անցեալ տարի, 27 Հոկտ. - 16 Նոյեմբեր, Accademia di Breraի Նափոլէոնեան ընդարձակ սրահին մէջ (Միլանի), դործակցութեամբ Խաւաչայ Մըշակոյթի եւ վերոյիշեալ Հաստատութեան:

Ցուցահանդէսի հեղինակները, գունաւոր եւ միադոյն մեծադիր եւ անտիպ լուսանկարներով, երեք հիմնական մասերու բաժնած էին Հայաստանի ճարտարապետական յուշարձանները. Ա) կեդրոնական, Երեւանը իր շրջակայքով. Բ) հիւսիսային անտառապատ չրջան, Լենինականի, Կիրովականի եւ Ալավերտիի միջեւ ինկած տարածութիւնը. Գ) հարաւային չրջան, Զանգեզուր եւն.:

Հեղինակները յատուկ ճիւղ թափած են կոթողը ցոյց տալու, ապրեցնելու՝ իր շրջանակով միասին, եւ յաջողած են իրենց ձեռնարկին մէջ:

Ուրախութեամբ կ'իմանամ հեղինակներէն, որ այս միեւնոյն ցուցահանդէսը, յետ կրկնուելու Փարմայի քաղաքապետական Pilotta սրահին մէջ, անցնող Մարտ 16ին եւ Մայիս 2-17, ձենովայի ծովային ցուցահանդէսի Olivetti սրահին մէջ, յառաջիկայ Յունիսին պիտի ցուցադրուի՝ Աւստրիոյ մայրաքաղաքին մէջ: Սրտանց յաջողութիւն կը մտաւորենք իրենց:

Հ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԶՏԻԿԵԱՆ

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆՔ

ԱՅՐԱՀԱՄԵԱՆ Փ., ՊՅՈՒՄԱՆ Ա. - Երգեցողութիւնք Սրբոյ Պատարադի Հայաստանաց Եկեղեցւոյ (Ի ձեռն կոմիտասայ վարդապետի, վասն արական խմբի): Նիւ Եորք, 1968, էջ 302:
ԱԻՕ. - Նժդէ: Հրտ. «Յեղափոխական Աւարտ»: Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1968, էջ 527:
ԳԱՆԳՐՈՒՆԻ ՀՐԱՆԴ. - Մեր նաւը (վէպ): Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 1969, էջ 172:
ԹԵՔԵԱՆ ՎԵՀԱՆՈՅ. - Կապոյտ Ապրիլ: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1969, էջ 113:
ԽԱՏԻՍԵԱՆ ԱԼ. - Հայաստանի հանրապետութեան ծագումն ու զարգացումը: Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1968, էջ 487:
ԾՈՎԱՆ ԱՐԱ. - Հնձան հայրենական (արձակ էջեր եւ քերթումներ, 1923-1963): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1964, էջ 177:
ՅՈՎԱՔԵԱՆ ՀԱՅԿ. - Հարսի կոնդը (պատմական պոէմ): Հրտ. Գէորգ Մելիքեանի գրական մերցանակի, թիւ 2: Անթիլիաս, տպ. Կթղ. 1968, էջ 66:
ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՆՈՒՊԱՐ ՍՐԿ. - Կիրակնօրեայ դըպրոցի դասեր - Գէորգ եւ Գէորգի Հայ Եկեղեցւոյ պատմութիւնէն: Է. գիրք (Զ. դասարանի համար): Պէյրութ, տպ. Մեսրոպ, 1967, էջ 151:
ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՆՈՒՊԱՐ. - Քրիստոս ինքնակալ կամ Ասիւ-Տէր Անդրէասեան): Հրտ. Հայկ Սէրէն - Կիւլ-Տէր Անդրէասեան): Հրտ. Հայկ Սէրէն - Կիւլ-Տէր Անդրէասեան, թիւ 1: Անթիլիաս, տպ. Կթղ. 1967, էջ 676:
ՊՅՈՒՄԱՆ ՏԱՃԱՏ. - Բազմի Տարեգիրք, Ա. տարի, 1969: Թէհրան, տպ. «Մողեր», 1968, էջ 583:
Ս. ՉԱԻԷՆ. - Փունջ զեղեցկազոյն պատմութիւնը (Թարգմանութիւն), Գ. հատոր: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1963, էջ 255:
ՍԱՃԵԱՆ ԳԵՐԳ. - Դերձակին վկայականը (կառակերպութիւն): Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1969, էջ 64:
ՍԱՍՈՒՆԻ Կ. - Քիւրտ ազգային շարժումները եւ հայ-թրքական յարաբերութիւնները: Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1969, էջ 331:

ՍԱՍՈՒՆԻ ԿԱՐՈՅ. - Մայիսեան խոփութիւնները եւ թաթարական ապստամբ շրջանները: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1968, էջ 208:
ՍԵՓԵԹԵԱՆ ԱՐԱՄ. - Կեանքի կարօտով (Պատմութիւն): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1969, էջ 198:
ՎԻՐԱՔԵԱՆ ՆԵՐՍԷՍ. - Նոյն թաղի մարդիկ (Պատմութիւն): Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1968, էջ 151:
ՏԱՏՐԵԱՆ ԱՏՐԻՆԷ. - Հրգէս կայ... մարեցէր (Բանաստեղծութիւններ): Իսթանպուլ, տպ. Պայքար, 1968, էջ 48:
ՏԱՏՐԵԱՆ ԱՏՐԻՆԷ. - Մարդ մը եւ աշխարհ մը (Բանաստեղծութիւններ): Իսթանպուլ, տպ. Պայքար, 1968, էջ 31:
ՏԱՐՈՆԵՑԻ ԱՂԱՆ. - Պատասխանատուները Տաւրոսի եղեռնին: (Քննական ուսումնասիրութիւն, բնի եղեռնին): յուշագրութիւնը վկայութեան): (Սան Յրանիսիոյ), Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 1966, էջ 530:
ՏԵՐ ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ ԵՐՈՒԱՆԴ. - Գանձեր վասպուրականի. հատոր Առաջին: Պոսթոն, տպ. «Պայքար» Օրաթերթի, 1966, էջ 639:
ՏԵՐ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ ԳՈՐԳԵՆ. - Երգեցողական զաւարթարարը եւ ազգաբանական յուշեր: Երուսաղէմ, տպ. Ս. Յակոբեանց, 1968, էջ 315:
ՓՈՒՍԵԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ. - Զրոյց (Թուրք Մեծ դեսպանին, Ուիլիամ Սարգսեանի եւ Հայրենի գրողական հետ): Գ. հատոր: Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1966, էջ 210:
ՓՈՒՍԵԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ. - Արժիւնքը անպատիւ մէջ... Կրակէ չապկը (վէպ): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1966, էջ 420:
ՓԱՆՈՍԵԱՆ ՍՄԵԱՏ. - Սէրը որ գին չունէր (Պատմութիւններ եւ վիպականներ): Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1968, էջ 436:
ՓԱՓԱՉԵԱՆ Բ. - Պատմութեան նենդափոխումը: Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1968, էջ 86:
ՔԵՐՈՎԵԱՆ ԳԵՂԱՄ. - Աւանդական պատմութիւն Հայոց: Ա. Հայկազանց շրջան: Իսթանպուլ, Մանլը. «Ժամանակ» թերթի, 1968, էջ 134:

ՏԱՐԵԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ		PRIX DE L'ABONNEMENT ANNUEL	
Խալիպի համար	3500 Լիբ	Pour l'Italie	3500 Lires
Արտասահմանի համար	8 Տլաբ	Pour l'Etranger	8 Dollars
Մէկ թիւը՝ 250 Լիբ	0,50 Տլաբ	Le Numéro: 250 Lires - 0,50 Dollar	

ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԻՒՂՔԵԱՆ ՀԻՄՆԱԿՈՒԹԵԱՆՆԵՐԸ ՆՊԱՍՏՈՎ
PUBLIE AVEC LE CONCOURS DE LA «FONDATION CALOUSTE GULBENKIAN»
Direzione - Amministrazione - Abbonamenti - Isola San Lazzaro - 30100 Venezia (Italia) - Tel. 60-104
Autorizzazione Tribunale di Venezia, 14 Genn. 1954, N. 153 del Registro. - Proprietario: Congr. Mechitarista di Venezia
Direttore responsabile: P. MESROBIO Dr. GIANASCIAN. - Tipografia Armena di S. Lazzaro in Venezia